१६. स्वच्छतेचा प्रकाश

एकदा मी एका शाळेत गेलो होतो. मुले प्रार्थना म्हणत होती. प्रार्थना संपल्यावर त्यांनी प्रतिज्ञा म्हटली. त्यांना मी विचारले, ''प्रतिज्ञेत पहिलं वाक्य काय आहे, 'भारत माझा देश आहे.' होय ना?'' मुले 'हो' म्हणाली. ''भारत 'आपला' देश आहे, असं न म्हणता 'माझा' का बरं म्हटलं असेल?'' मुले विचारात पडली.

मग मी सांगितले, ''वस्तू 'माझी' असं वाटतं, तेव्हा आपण तिची जितकी काळजी घेतो, तितकी 'आपली' म्हटल्यावर घेतोच असं नाही, म्हणून 'माझा' असा शब्द इथे वापरला, असं वाटतं का?''

मुले म्हणाली, ''बरोबर आहे. माझं घर-अंगण म्हटलं, की ते मी स्वच्छ ठेवतो. रस्ता मात्र आपला, म्हणून त्याच्यावर आपण घरातील घाण टाकतो.''

मी सांगितले, ''माणसाचं मन जसजसं मोठं होतं तसतसं 'माझी' ही कल्पनाही विस्तारत जाते. 'हे विश्वचि माझे घर' असं म्हणण्याइतकं संतांचं मन मोठं होतं आणि त्यामुळे सगळीकडे जीवन स्वच्छ, निर्मळ व्हावं म्हणून त्यांनी प्रयत्न केले. महात्मा गांधी, विनोबा भावे, सेनापती बापट, सानेगुरुजी व संत गाडगेमहाराज हातात झाडू घेत व इतरांनाही घ्यायला शिकवत.''

मी मुलांना प्रश्न केला, ''तुम्ही कोणी कधी रेल्वेनं प्रवास केला आहे का?'' बऱ्याच मुलांनी हात वर केले. तेव्हा मी विचारले, ''खिडकीजवळ काय लिहिलेलं असतं?'' एक मुलगा म्हणाला, ''येथे थुंकू नका, असं लिहिलेलं असतं.''

मी सांगितले, ''एकदा एक मनुष्य डब्यातच

थुंकला, तेव्हा मी त्याचं लक्ष त्या 'थुंकू नका' कडे वेधलं. त्याला राग आला. तो म्हणाला, ''गाडी काय तुमच्या बापाची आहे?'' मी म्हणालो, ''माझ्या बापाची नाही, तुमच्या बापाची नाही, म्हणून काय घाण करायची?''

देश 'माझा' म्हणण्यामागे अशी भूमिका आहे. हा देश जर आपला, तर हे डोंगर उघडेबोडके का? आपण वंदे मातरम् म्हणताना 'सस्यश्यामला' असे म्हणून मातेला वंदन करतो, तर ती सस्यश्यामला व्हावी, म्हणून आपण खटपट करायला नको का? 'भारत माझा देश आहे' असं नुसतं पोपटासारखं तोंडानं म्हणण्याऐवजी तुमच्या सर्व इंद्रियांतून ही भावना व्यक्त व्हायला हवी.''

मुलांनी उत्साहाने माना डोलवल्या.

– यदुनाथ थत्ते

थोर समाजसेवक

सेनापती बापट हे थोर समाजसेवक होते. त्यांनी देशसेवेची प्रतिज्ञा घेतली होती. त्यांचा दिनक्रम ठरलेला असे. पहाटे लवकर उठायचे. दैनंदिन कामे उरकली, की हातात झाडू घ्यायचा आणि सफाईला सुरुवात करायची. सफाई करणे सोपे असते, पण लोकांच्या वृत्तीत बदल घडवून आणणे अवघड असते, असे त्यांना वाटे.

गावातील लोक सेनापती बापट यांना 'तात्या' म्हणून ओळखत. त्यांचे सफाईचे काम पाहून गावकऱ्यांमध्ये कुजबूज सुरू झाली. काहीजणांनी त्यांना विचारले, ''तात्या, हे कसलं काम काढलं?'' तात्या म्हणाले. ''स्वच्छतेचं.'' त्यावर गावकरी म्हणाले, ''तुमच्यासारख्या शिकल्या-सवरलेल्यांना हे असलं वंगाळ काम करणं बरं दिसत नाही.''

''सफाईच्या कामात वाईट काय आहे?'' तात्यांनी विचारले. ''पण असलं हलकं काम?'' गावकऱ्यांनी प्रश्न विचारला. ''जगामध्ये कोणतंही काम हलकं नाही. तुम्हीही या स्वच्छता मोहिमेत सामील व्हा.'' तात्या म्हणाले.

गावकऱ्यांनी तात्यांच्या वडिलांची म्हणजे दादांची भेट घेतली. तात्या करत असलेल्या स्वच्छता मोहिमेची माहिती दिली. वडिलांनी मुलाला समजावून सांगावे, असे सुचवले. एके दिवशी दादा तात्यांना म्हणाले, ''तात्या, तू विलायतेहून शिकून आलास आणि आता हे काय सुरू केलंस?'' ''काय झालं दादा? माझं काही चुकलं का?'' तात्यांनी विचारले.

''इतके दिवस सशस्त्र क्रांतीचं वेड तुझ्या डोक्यात होतं. त्यासाठी तू उच्च शिक्षण घेतलंस अन् आता तू हातात झाडू घेऊन सफाईला सुरुवात केलीस! आयुष्यात काय करायचं हे तू ठरवलंस की नाही?'' दादांनी विचारले.

''सारं आयुष्य देशसेवेसाठी घालवायचं, अशी मी प्रतिज्ञा केली आहे. विलायतेला जाऊन जे शिक्षण घेतलं, ती एक देशसेवाच होती आणि आता त्याच हातात झाडू घेतला, तोही देशसेवेचाच एक भाग म्हणून.'' तात्या म्हणाले. ''सफाई करण्यात कसली देशसेवा?'' दादांनी विचारले.

''दादा, तुम्ही रोज देवाची पूजा करता. पूजा करण्याआधी देवाची बैठक झाडून स्वच्छ करता ना? मग देश हाच माझा देव. मी माझ्या देवाची बैठक झाडून स्वच्छ करतो.

''तुम्ही पूजक देवाचे । देशाचा मीही पूजक ।।
सर्वव्यापी देव माझा । त्याची मी झाडी बैठक ।।''

यावर दादा तरी काय बोलणार? सेनापती बापट यांनी हे सफाईचे व्रत अबोलपणे आयुष्यभर राबवले. लोकांच्या वृत्तीत हळूहळू नकळत बदल होत गेला.

– डॉ. अनिल गोडबोले

स्वाध्याय

प्र. १. थोडक्यात उत्तरे लिहा.

(अ) सेनापती बापट यांनी गावकऱ्यांना स्वच्छता मोहिमेत सामील व्हायला का सांगितले?

(आ) 'भारत माझा देश आहे' या वाक्यात 'माझा' हा शब्द का वापरला आहे?

(इ) तात्यांच्या कृतीमुळे लोकांच्या कोणत्या वृत्तीत बदल होत गेला?

(ई) थोर व्यक्ती आपल्याला कशा प्रकारे शिकवण घालून देतात?

प्र. २. तुमच्या शब्दांत उत्तरे लिहा.

(अ) तुम्ही शाळेत स्वच्छता मोहीम केव्हा केव्हा राबवता?

(आ) जेव्हा तुम्ही शाळेत स्वच्छता मोहीम राबवता, तेव्हा कशाकशाची सफाई करता? का?

(इ) तुमच्या मित्राला स्वच्छता करायला आवडत नाही. तुम्ही त्याला स्वच्छतेचे महत्त्व कसे पटवून द्याल? ते आठ-दहा ओळींत लिहा.

(ई) आपल्या देशातील तुम्हांला 'स्वतःच्या' वाटणाऱ्या गोष्टींची यादी करा.

उपक्रम : सार्वजनिक ठिकाणे, दवाखाने, बसस्थानके, वाचनालये, कार्यालये येथे असणाऱ्या स्वच्छतेच्या सूचनांचा वहीत संग्रह करा. तिथे आणखी कोणत्या सूचना असाव्या, याविषयी मित्रांशी चर्चा करून सूचना तयार करा.

माहिती मिळवूया.

आपण सुंदर दिसावे, नीटनेटके राहावे, असे प्रत्येकाला वाटते, म्हणून आपण दररोज अंघोळ करतो. त्यामुळे आपले शरीर स्वच्छ होते. त्याप्रमाणे कपडेही स्वच्छ हवेत. शरीर व कपडे स्वच्छ असतील, तर मनही प्रसन्न राहते, म्हणूनच म्हटले जाते- 'ज्याचे शरीर निरोगी, त्याचे मन निरोगी.'

आपण आपले घर स्वच्छ, टापटीप ठेवतो. जशी घराची काळजी घेतो, तशीच आपण आपल्या परिसराची काळजी घेणे हे आपले कर्तव्य आहे. परिसर अस्वच्छ ठेवला, तर त्याचा परिणाम शेवटी आपल्यावरच होणार आहे.

अस्वच्छतेमुळे परिसरात दुर्गंधीचे, कचऱ्याचे साम्राज्य पसरते. नाले-गटारे तुंबतात. डास, माश्या, चिलटं अशा अनेक कीटकांची पैदास होते. रोगराईला खतपाणी मिळते. कष्टाने कमावलेला पैसा दवाखाना, औषधपाणी यांवर खर्च होतो. रोगामुळे शरीर क्षीण होत जाते. मन दुबळे होते. आपण करत असलेल्या कामावर त्याचा विपरीत परिणाम होतो. आर्थिक स्थिती कोलमडते, म्हणूनच म्हटले जाते — 'स्वच्छता' हा समृद्धीचा पाया आहे. परिसर घाण होणार नाही, यासाठी स्वतःला तशा सवयी, शिस्त लावणे गरजेचे आहे.

आपण उद्याने, सिनेमागृहे, नाट्यगृहे, बसस्थानके, रेल्वेस्थानके इत्यादी सार्वजनिक ठिकाणी जातो. बसने, रेल्वेने प्रवासही करतो. त्या वाहनांमध्ये लिहिलेल्या 'येथे थुंकू नका', 'कचरा टाकू नका' अशा सूचना आपण वाचतो; परंतु तसे वागत नाही. अशी सार्वजनिक ठिकाणे आपण स्वच्छ ठेवली पाहिजेत.

आपण बागेत जाऊन तिथे खाऊ खातो; परंतु केलेला कचरा आपण कचराकुंडीत टाकत नाही. आपण नेहमी कचराकुंडीतच कचरा टाकला पाहिजे. आपण स्वतःच्या शरीराची, घराची जशी काळजी घेतो, तशीच काळजी या सार्वजनिक गोष्टींची घ्यायला हवी. अशी भावना, वृत्ती सर्वांची तयार व्हायला हवी; पण त्यासाठी आपण आपल्यापासून सुरुवात करायला पाहिजे. वेळ लागेल. एकदा का आपण स्वच्छतेचे उपासक झालो, म्हणजे 'स्वच्छतादूत' झालो, की आपल्याला अभिमानाने म्हणता येईल – 'माझा भारत-स्वच्छ भारत, सुंदर भारत.'

- **स्वच्छतेविषयीच्या खालील पाट्या वाचा व अशा प्रकारची घोषवाक्ये तयार करा.**

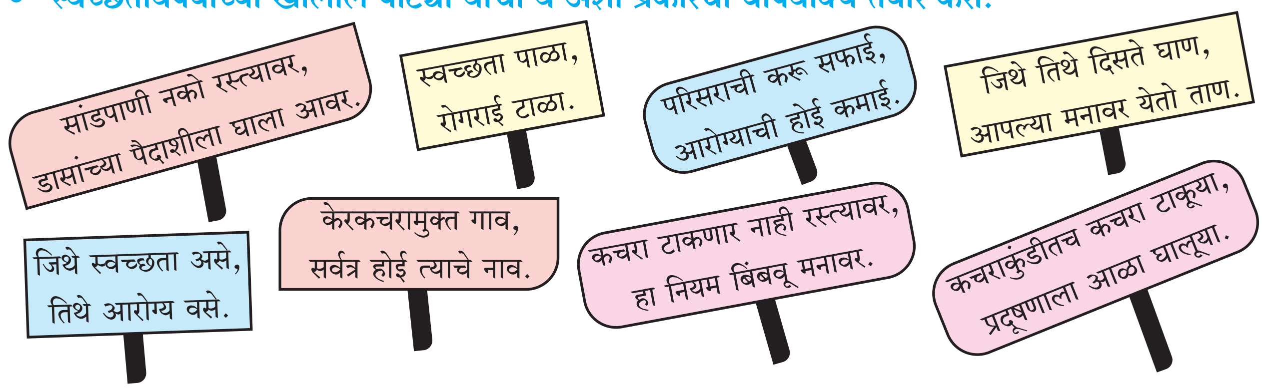

शिक्षकांसाठी : पाठातील परिच्छेदांचे व वाचनासाठी दिलेल्या उताऱ्याचे विद्यार्थ्यांकडून प्रकट वाचन, मूकवाचन करून घ्यावे.